הרב יהושע ון–דייק
רב היישוב רמת מגשימים

ממתי חל חיוב כיסוי ראש לכלה

שאלה

מנהג רווח בחתונות רבות, גם של אנשים יראי שמיים, שהכלה נכנסת לחופתה פרועת ראש עם הינומה לראשה וממשיכה לילך כך גם אחרי שהיא יוצאת מחדר הייחוד.

והנה באוצר הפוסקים (באה"ע סי' כ"א סעיף ה' ס"ק כ"ז) מובאת מחלוקת הפוסקים האם כלה ארוסה חייבת בכיסוי ראש. ומשמע מהפוסקים, שנשואה חייבת בכיסוי ראש לכו"ע. והנה כלה לאחר חדר הייחוד נחשבת לנשואה, ומדוע א"כ שלא תתחייב בכיסוי ראש מייד בצאתה מחדר הייחוד?

האם למנהג הרווח יש על מה להסתמך, או שמא יש להקפיד לכה"פ שהכלה תכסה את ראשה לאחר חדר הייחוד? ואולי חייבת היא בכך כבר תחת החופה, לדעות שהחופה נחשבת לנישואין?

◆

תשובה

א.

הקדמה

דין כיסוי הראש לכלה תלוי בב' שאלות:

א. ממתי מתחיל חיוב כיסוי הראש, האם מהאירוסין או מהנישואין או מהביאה?

ב. בהנחה שהנישואין קובעים, מה נחשב לנישואין, האם הכלונסאות או חדר הייחוד או הכניסה לבית אחרי החתונה?

◆

ב.

מה מקור הדין לכיסוי הראש

במשנה בכתובות (בדף ע"ב ע"א) מובא: ואלו יוצאות שלא בכתובה העוברת על דת משה ויהודית... ואיזוהי דת יהודית יוצאה וראשה פרוע. והגמ' (שם) שואלת "ראשה פרוע דאורייתא היא? דכתיב ופרע את ראש האשה" ותנא דבי רבי ישמעאל אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש".

ובאר רש"י (שם ד"ה אזהרה) ב' פירושים: א. "מדעבדינן לה הכי לנוולה (לסוטה) מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה מכלל דאסור. ב. אי נמי, מדכתיב "ופרע" מכלל דההוא שעתא לאו פרועה הות. שמע מינה אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש וכן עיקר".

ועונה הגמ' (שם) דאורייתא קלתה שפיר דמי, דת יהודית אפילו קלתה נמי אסור. ופרש"י (ד"ה קלתה) דמדאוריתא מספיק "סל שיש לו מלמטה בית קיבול להולמו בראשו ובית קיבול מלמעלה לתת בו פלך ופשתן" אך שערותיה מלמטה לכובע נראים ומדרבנן צריך לכסות אף את שערותיה הנראין מתחת לכובעה.

והרמב"ם (הלכות אישות פכ"ד הי"ד) כתב שקלתה היינו מטפחת, ומדאורייתא די בזה, ואילו המנהג של "דת יהודית" מצריך לכסות את המטפחת אף ברדיד, שהוא בגד כמין טלית היורד לכתפיים. והב"ח (באה"ע סי' קט"ו) ביאר שהמטפחת יש בה נקבים שנראה השיער דרכם, ומדאורייתא זה מספיק, ומשום דת יהודית צריך כיסוי שלם שאין בו נקבים, וזהו כעין שיטת רש"י.

רואים מגמ' זו, לפי שיטת רש"י, שמדאורייתא צריך כיסוי ראש וזהו הנקרא דת משה, אך מדרבנן צריך כיסוי מלא יותר וזהו הנקרא דת יהודית.

◆

ג.

שיטת הרמב"ם

באיזה אשה מדובר? לכאורה מלשון הברייתא "אזהרה **לבנות ישראל** שלא יצאו בפרוע ראש" משמע, שכל בנות ישראל מחוייבות בין נשואות ובין פנויות.

ואכן כך פסק הרמב"ם (בהלכות איסורי ביאה פכ"א הי"ז) "לא יהלכו בנות ישראל פרועי ראש בשוק אחת **פנויה** ואחת אשת איש".

אלא שאם כדברי הרמב"ם, שכל אשה, אפי' רווקה, חייבת בכיסוי ראש, קשה מהמשנה בריש פ"ב דכתובות (דף ט"ו ע"ב) שם מובא "האשה שנתאלמנה או שנתגרשה היא אומרת בתולה נשאתני והוא אומר לא כי אלא אלמנה נשאתיך (ואין לך אלא מנה ומדובר ששטר הכתובה אבד) **אם יש עדים שיצאת** בהינומא **וראשה פרוע** כתובתה מאתיים". וכיצד כלה בתולה נכנסה לחופתה בראש פרוע, והרי לדעת הרמב"ם כל בתולה, אפי' שלא נתקדשה ולא נישאת, אסור לה ללכת בפריעת ראש?

ודוחק לומר שהייתה הולכת כל העת בשיער הראש מכוסה ובשעת חתונתה פרעו לה את ראשה, דאם נוהגת לכסות שערה כל העת, א"כ הוי דבר שרגילה לכסותו והוי ערווה, וכיצד נתיר אותו בשעת חתונתה, ומדוע שלא נחשוש להרהור? ועוד, הרי לפי הרמב"ם כיסוי השיער במטפחת הרי הוא "דת משה" ואיסורו הוא מדאורייתא, וכיצד יותר לכלה לפרוע את שיערה?

אמנם, בעל שו"ת תרומת הדשן (סי' רמ"ב) כתב בדעת הרמב"ם דכיסוי ראש לאשה הוא מדרבנן, ומה שהקשתה הגמ' "ראשה פרוע דאורייתא" ר"ל רמז דאורייתא יש לה. וא"כ, לפי שיטה זו, יכול להיות שרבנן יתירו בחתונתה לפרוע את שערה בכדי לחבבה על בעלה. אולם, הבנתו בדעת הרמב"ם היא דעה יחידית, ורוב הראשונים הבינו דפריעת ראש הוי דאורייתא. (ועיין עוד בשו"ת יחו"ד ח"ה סי' ס"ב בהערה).

ואכן בשו"ת שבות יעקב (ח"א ס' ק"ג) כתב "ואי לאו דמסתפינא מפרש"י שבש"ס והרמב"ם בפי' המשניות" ומתוך כך רצה לפרש דפריעת ראש מדאוריתא הכוונה רק לאיסוף השיער ושלא תלך בשיער פזור, וקלתה פירושו מלשון קליעת שיער, ובזה כל הנשים שוות נשואות ובתולות. ומדין דת יהודית חייבו כיסוי לראש. אלא שאז קשה לשיטתו, כיצד התירו לכלה בתולה לצאת לחתונתה כשראשה פרוע, כמובא במשנה (דף ט"ו ע"ב) ומשמע שאפי' בשוק? ותרץ "היינו משום שבאותו פעם הולכין עמה השושבינין והרבה קרובים ונשים ליכא למיחש מידי ולא תהיה עלובה

כלה לזנות ביום חופתה". ומשמע שיש סברה להתיר בחתונתה את הסרת כיסוי הראש, מה שאסרנו קודם לכן, מכיוון שזה רק אסור מצד "דת יהודית".

אך אף אחד מהראשונים לא סבר כן, וכן קשה מסברה להתיר לכלה, שכל ימיה הלכה בראש מכוסה, לגלות שיערה בחתונתה, ולא לחשוש להרהור. ואף השבות יעקב, שרצה לומר כן, הסתייג ("אי לאו דמסתפנא") ולא נשאר בפרוש זה, ולא ראינו סברה זו בפוסקים אחרים, וא"כ א"א לתרץ כדבריו שהוא בעצמו דוחה אותם.

ונראה ליישב בדעת הרמב"ם ש"ראש פרוע" מתפרש בשתי הבנות. א. שיער מגולה לגמרי. ב. גילוי הראש מהרדיד, אף שהשיער עדיין מכוסה במטפחת. הרדיד היה צעיף המכסה את הראש והצוואר ורק פניה היו גלויות, שהרי ב"דת יהודית" פרש הרמב"ם (הלכות אישות פכ"ד הי"ב) "ואיזו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל... יוצאה לשוק או למבוי מפולש **וראשה פרוע** ואין עליה רדיד ככל הנשים **אע"פ ששערה מכוסה** במטפחת". כלומר לדעת הרמב"ם בדת יהודית צריכים ב' כיסויים: מטפחת ועל גביה רדיד. והגמ' בכתובות (ע"ב ע"א) שאלה על המשנה שאמרה "איזה היא דת יהודית יוצאה וראשה פרוע", "ראשה פרוע דאורייתא היא"? וענתה הגמ' שמדאורייתא מספיק קלתה ומדת יהודית צריך יותר. לרמב"ם, הפירוש הוא שמדאורייתא מספיק מטפחת המכסה את כל שיער ראשה, ומדת יהודית צריך רדיד המכסה את ראשה וצוארה ג"כ, כדבריו בהלכות אישות (פי"ג הי"א) "רדיד החופה את כל גופה כמו טלית". וא"כ לפירוש הרמב"ם, כשהמשנה אמרה שעוברת על דת יהודית יוצאת ללא כתובה וביארה המשנה מה היא דת יהודית "יוצאה וראשה פרוע", אין הכוונה שהיא יוצאת בשיער גלוי, אלא הכוונה היא שהיא יוצאת עם מטפחת המכסה את שיערה, בלא רדיד על גבה. ואעפ"כ המשנה כינתה זאת בשם "ראשה פרוע", כי האשה צריכה ללכת ברדיד המכסה את הראש והצוואר מהצדדים ואילו היא הולכת עם ראש גלוי (רק שהשיער מכוסה). וכשהגמ' אמרה בדת משה "שלא יצאו בפרוע ראש" - שם הכוונה **בשיער מגולה**. ולכן כשכתב הרמב"ם את הדין כיצד ילכו כל בנות ישראל, בין הנשואות ובין הפנויות, כתב "לא יהלכו בנות ישראל פרועי ראש בשוק אחת פנויה ואחת אשת איש" (איסורי ביאה פכ"א י"ז) ושם הכוונה שלא ילכו עם ראש גלוי, דהיינו בלא רדיד, אע"פ שהשיער מכוסה במטפחת, שהרי לדעת הרמב"ם כל בנות ישראל

מחוייבות גם בדת משה וגם בדת יהודית. וכשהסביר הרמב"ם מהו דת יהודית כתב שמעבר לכיסוי השיער במטפחת צריך להוסיף "רדיד החופה את כל גופה כמו טלית" (אישות פי"ג הי"א). ולכן הרמב"ם יבאר את המשנה (בדף ט"ו ע"א) "אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע" שאין הכוונה ששיערה גלוי לגמרי, ואפילו לא במקצת(!), אלא שאין עליה רדיד בנוסף למטפחת. ולפי דברינו הרמב"ם סובר שאף רווקות נהגו ללכת עם מטפחת ועליה רדיד וכדבריו "ואיזו דת יהודית, הוא מנהג הצניעות **שנהגו בנות ישראל**" (אישות פכ"ד הי"ב), אף רווקות במשמע, אלא שלכלה התירו ללכת ללא רדיד כדי ליפותה לבעלה, ומכיוון שזה רק "מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל" ואינו דין דאורייתא, ע"כ אפשר להתירו בחתונה.

ואכן, כשהרמב"ם הביא משנה זו להלכה לא הזכיר שיער גלוי כלל. ז"ל: "היא אומרת בתולה נישאתי ועיקר כתובתי מאתיים והבעל או יורשיו אומרים בעולה נשאת ואין לה אלא מאה. אם יש עדים שראו שעשו לה המנהגות שנהגו אנשי אותה העיר לעשותן לבתולה כגון מיני שמחה או כתרים או מלבוש ידוע או שאר דברים שאין עושין כך אלא לבתולה הרי זו נוטלת מאתיים" (אישות פט"ז הלכה כ"ה). הרי שלא כתב הרמב"ם "יוצאת בהינומא וראשה פרוע" כלשון המשנה, כדי שלא יובן בטעות שהכוונה לשיער מגולה. אלא ודאי שהשיער היה מכוסה במטפחת, כדרך כל הנשים הפנויות והנשואות שכך הלכו, אלא שלכלה התירו ללכת בלא רדיד שהוא צעיף על ראשה, וזו כוונת המשנה "וראשה פרוע", **ראשה** ולא שיערה. ואכן, הרמב"ם בפרוש המשניות (פ"ב משנה א') באר שההינומה אינו כיסוי ראש חלקי, כפרש"י והשטמ"ק (שם) בשם הגאונים, אלא הינומה היא "אוהל של משי היה מנהגם שלוקחין בו הבתולות מבית האב לבית הבעל". וא"כ לדעת הרמב"ם על כל הנשים לילך תמיד בשיער מכוסה ומעולם לא הותר גילוי שיער האשה אף לא לכלה. אך אין זה המנהג היום ברוב המוחלט של קהילות ישראל.

◆

ד.

שיטת השו"ע

והנה בשו"ע אה"ע (סי' כ"א ס"ב) פסק מרן לכאורה כהרמב"ם, שכתב "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק אחת פנויה ואחת אשת איש" ובב"י (שם)

הפנה לגמ' בכתובות (ע"ב ע"א) ששם מובא "אזהרה לבנות ישראל" משמע שכולן במשמע בין נשואה ובין פנויה.

אלא שדברי מרן באה"ע סותרים את דבריו באו"ח (סי' ע"ה ס"ב), שם כתב מרן וז"ל: "שיער של אשה שדרכה לכסותו אסור לקרות כנגדו (ק"ש) **אבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש מותר**" משמע שבתולות לא נשואות הולכות פרועות ראש, וקשה.

ובביאור הגר"א (שם סעיף ב' ד"ה אבל כו') הביא מקור לדברי השו"ע באו"ח מהמשנה ריש פ"ב דכתובות שהסימן לכך שנישאה בתולה זה "אם יש עדים שיצאת בהינומא **וראשה פרוע**" ומשמע שכך הלכו הבתולות עד הנישואין. וא"כ כיצד כתב מרן באה"ע שאף פנויה אסורה ללכת פרועת ראש? ותרץ החלקת מחוקק (אה"ע סי' כ"א ס"ק ב') "פנויה בעולה קאמר אבל בתולה אמרינן דיוצאה בהינומא וראשה פרועה וכן הוא בב"ח."

ובבית שמואל (שם ס"ק ה') תרץ דפנויה שכתב מרן הכוונה לאלמנה או גרושה (ואז פנויה הכוונה למי שהייתה תפוסה וכעת התפנתה) אבל בתולה מותר.

והמג"א (באו"ח סי' ע"ה ס"ק ג') כתב "ודוחק לומר דפנויות שכתב השו"ע היינו אלמנה דא"כ הוה ליה לפרש." ולכן באר שפנויות הכוונה לבתולות, אלא שהן לא צריכות לכסות את ראשן והן רק אסורות ללכת עם שיער פזור וצריכות לקלוע את שערן, ואין זה מעיקר הדין אלא מידת צניעות. אלא שדבריו קשים כי מרן כתב במשפט אחד "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק אחת פנויה ואחת אשת איש" ולדבריו ב' כוונות יש לפרועות ראש, דנשואה צריכה כיסוי לראש ובתולה צריכה קליעה, ודוחק לומר שמרן התכוונן לב' כוונות בלי לפרש דבריו. ועוד קשה שבמשנה (כתובות ט"ו ע"ב) משמע שבתולה יצאה ושערה על כתפה, כפרש"י שם, וכן הקשה המחצית השקל שם וכן הקשה הפרי מגדים באשל אברהם שם. על כרחנו, אין לנו לפרש פנויה אלא או כהחלקת מחוקק והב"ח שמדובר בפנויה בעולה או כהבית שמואל שמדובר בגרושה ובאלמנה.

ועיין בדגול מרבבה (בשו"ע אה"ע) שהביא ראיה לדברי הבית שמואל, שחייב אלמנה וגרושה בכיסוי ראש, מהירושלמי על המשנה (שם פ"ב הלכה א'). ששאל הירושלמי שמא הכלה הייתה בתולה מן הנישואין וראשה פרוע, אך מגיע לה רק

מאה ולא מאתיים, ותרצה הגמ' "זאת אומרת בתולה מן הנשואין אינה יוצאת וראשה פרוע". רואים במפורש, שגרושה או אלמנה אפי' אם עדיין בתולה היא הרי היא חייבת בכיסוי ראש, ולכן "היוצאת וראשה פרוע" הרי זו ראיה טובה שמגיע לה מאתיים זוז.

◆

ה.

האם חיוב כיסוי ראש לדעת השו"ע הוא מהקידושין או מהנישואין?

מדברי הב"ש, שהבין בשו"ע שחיוב פנויה בכיסוי ראש הכוונה היא לגרושה ואלמנה דווקא ולא לבעולה בזנות, וכן הבין הפת"ש (שם ס"ק ב') בדברי החלקת מחוקק והב"ח (שמה שכתבו "פנויה – היינו בעולה" הכוונה לגרושה ואלמנה), יש לחקור ממתי חל החיוב בכיסוי הראש האם משעת הקידושין או רק משעת הנישואין?

והנה הפת"ש הנ"ל הבין בפרוש שזה מן הנישואין וכפי שכתב: "... י"ל דכוונתם (של הב"ח והחלקת מחוקק) נמי בעולה ע"י נשואין דהיינו אלמנה וגרושה **מן הנשואין**" וכן נחלקו עוד אחרונים בדבר זה ומובאים דבריהם בבאר היטב (שם ס"ק ה') ובפת"ש (שם ס"ק ב')

לעומתם, בשו"ת חוות יאיר (סי' קצ"ו) פסק שכבר מהאירוסין חייבת האשה בכיסוי ראש, והוסיף וכתב שאף אם בזמן הש"ס היו הולכות ארוסות בגילוי ראש כמובא בריש פ"ב דכתובות, זה דווקא בימיהם, שהיה זמן רב בין האירוסין לנשואין, אך בימינו שעושים זאת בסמיכות יש לה לכסות ראשה.

אך מדבריו משמע שאין זה מעיקר הדין הנלמד בש"ס אלא חומרא שהנהיגו באשת איש, וכפי שסיים "יש לחוש לכמה חששות ותקלות כי מנהג בחורי ישראל הפרוצים לנהוג קלות ראש עם הבתולות משא"כ עם הנשואות גדרו גדר ואין מי שנוהג קלות ופן חלילה יכשילו בה לגמרי". ושם השאלה היתה שהיה אדם שרצה לקדש אשה בסתר, בעוד אשתו הראשונה היתה חולה במחלה קשה, ופחד שהאשה תיתפס ותינשא לאחר, ולכן כתב החוות יאיר שאם יעשה כן תצטרך לכסות ראשה פן יכשלו בה, כי בזמנם לא היה מרווח בין הקידושין לנישואין וכשיראו אשה

גלוית ראש יהיה ברור להם שהיא פנויה, משא"כ בזמן הש"ס שאשה שנתקדשה פורסם הדבר, ולכן אף אם הלכה גלוית ראש לא היו נכשלים בה.

ומשמע מדבריו שכיום, שארוסה נכנסת עם קרובותיה ויש פירסום גדול, לכאורה אף לדברי החוות יאיר לא תצטרך כיסוי ראש.

ואף בשו"ת מהר"י הלוי, אחי הט"ז, (סי' ט') כתב שארוסה צריכה כיסוי ראש. ומה שמצינו בריש פ"ב דכתובות שארוסה יוצאה וראשה פרוע זה רק בזמן החופה, וסבר שלא התירו לה לגלות שערה לגמרי, אלא "הא דקתני ראשה פרוע היינו שמניחה קצת סופי השערות לאחריה על כתיפה", ואף שזה אסור בסתם, מ"מ בשעת חופתה התירו חכמים "שאין איסור בגילוי קצת כזה מפני שכך נהגו לגלות אותו קצת מהשער לית ביה חשש הרהור...וגם כיוון שלא נהגו שתלך כך אלא פעם אחת בעת הליכתן מבית אביהן וכו' ולא נתכוונה בזה לפריצות אלא כולם נהגו כך בעת יציאתן מבית אביהן כו', בקצת גילוי כזה אין שום איסור". ומבאר שתרתי בעינן: א. "שההינומא כיסתא קצת שערות ראשה" ב. "וקצת הנשאר הניחה על כתיפה **בעת ההיא** כפי המנהג... אבל כל ימי אירוסיה אסורה לצאת בפריעת ראש כדמשמע מפרש"י כדכתיבנא". וכן פסק בשו"ת רעק"א מהדורה תניינא סי' ע"ט שיש חובת כיסוי משעת האירוסין עיי"ש.

אבל בשו"ת שבות יעקב (שם) חלק על שו"ת מהר"י הלוי ועל שו"ת החוות יאיר ופסק שארוסה הולכת פרועת ראש, שהרי אלמנה מהאירוסין כתובתה מאתיים ואם חייבת בכיסוי ראש א"כ כיצד העדות על יוצאת וראשה פרוע מוכיחה שהיא היתה בתולה ומגיע לה מאתיים? והרי שמא היתה בכיסוי ראש ואעפ"כ מגיע לה מאתיים, כי היא אלמנה בתולה מן האירוסין? ולכן מסיק להלכה שארוסה מותרת בפריעת ראשה.

וכן מוכח מהשטמ"ק (ריש פ"ב דכתובות דף ט"ו ע"ב ד"ה וראשה פרוע) שכתב על המשנה אם יוצאת וראשה פרוע "**פירוש מגולה** וכך היו נוהגים לבתולה ולא לאלמנה, והאי דאמרינן ופרע את ראש האשה ותנא דבי ר' ישמעאל מכאן אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרועי ראש **איכא למימר בנשואות קא מיריי** מליקוטי הגאונים". עכ"ל. הרי מפורש שרק נשואות צריכות כיסוי ראש ולא ארוסות.

וכתב השדי חמד (מערכת ד' אות א') "ויתכן דאם היו הרבנים מהר"י הלוי וחו"י רואים מה שכתב השטמ"ק בשם הגאונים הוו הדרו בהו שכן ראוי להיות חוזר ולבטל דעתם נגד דעת הגאונים".

וכן בספר ישועות יעקב (סי' כ"א בשם נכד המחבר, הובא בשדי חמד שם) כתב שארוסה מותרת בפריעת ראש והוסיף ראיה מהירושלמי (שם) שכתב "זאת אומרת בתולה מן הנישואין אין ראשה פרוע" ומשמע שדווקא בתולה מן הנישואין אין ראשה פרוע אבל בתולה מן האירוסין ראשה פרוע.

אלא שאם הפסוק מחייב כיסוי ראש דווקא לנשואה א"כ מנין לחייב גרושה ואלמנה? ולקמן בסעיף ט' נתרץ מדוע גרושה ואלמנה נתחייבו בכיסוי ראש.

◆

ו.

מהן הנישואין?

עפ"י הנ"ל מבואר שכלה חייבת בכיסוי ראש משעת הנישואין דהיינו החופה וא"כ יש לנו לברר ממתי נחשבת לנשואה או מהו החופה העושה אותה לנשואה.

מרן השו"ע (באה"ע סי' נ"ה ס"א) פסק: "הארוסה אסורה לבעלה מדברי סופרים, כל זמן שהיא בבית אביה, והבא על ארוסתו בבית חמיו, מכין אותו מכת מרדות... עד שיביא אותה לתוך ביתו ויתייחד עמה ויפרישנה לו, **ויחוד זה הוא נקרא כניסה לחופה, והוא הנקרא נשואין בכל מקום**".

דעת מרן השו"ע כשיטת הרמב"ם (בפ"י מהלכות אישות), שהחופה היא ייחוד ועד הייחוד אינה נחשבת לנשואה. והנוהגים כמרן השו"ע ולא מתייחדים ב"חדר הייחוד", באולם בו חוגגים את הנשואין, א"כ הכלה איננה נחשבת לנשואה עד שיביאנה לביתו ויתייחד עימה, וא"כ אינה צריכה כיסוי ראש עד שיגיעו לביתם.

אלא ששיטה זו קשה, שהרי נוהגים לברך שבע ברכות נוספים בסוף הסעודה, לפני שהחתן והכלה התייחדו, ואם הם עדיין אינם נחשבים לנשואים, א"כ כיצד אפשרי לברך שוב? ועל כרחך מוכרחים לומר שהטלית החופפת עליהם בזמן

הקידושין ואמירת שבע הברכות, נחשבת לחופה, אבל אז א"כ מדוע שלא תתחייב בכיסוי ראש כבר משעת כניסתה לחופה? ולקמן נתרץ קושיה זו.

אבל הרמ"א כתב (שם) "וי"א דחופה אינו יחוד אלא כל שהביאה החתן לביתו לשם נשואין (כ"כ הר"ן בשי"א ריש כתובות)".

וממשיך הרמ"א "י"א שהחופה היא שפורסין סודר על ראשם בשעת הברכה (הב"י הביאו). וי"א דחופת בתולה משיצאה בהינומא ואלמנה משנתייחדו (תוס' פ"ק דיומא). והמנהג פשוט עכשיו לקרות חופה מקום שמכניסין שם יריעה פרוסה על גבי כלונסאות ומכניסין תחתיה החתן והכלה ברבים ומקדשה שם ומברכים שם ברכת ארוסין ונשואין ואח"כ מוליכים אותם לביתם ואוכלים ביחד במקום צנוע וזה החופה הנוהגת עכשיו".

ואכן, ידוע שחלק מהספרדים נוהגים כדברי הרמ"א שהביא בשם הב"י, ונוהגים הם להתעטף בציצית ולפורסה מעל ראשי בני הזוג, וכן כתב בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ז אה"ע סי' י'), שהספרדים קיבלו את המובא בב"י וברמ"א שפריסת טלית היא החופה.

ועיין בביאור הגר"א (שם ס"ק ט') בבאור דברי הרמ"א שכתב "כל שהביאה החתן לביתו לשם נישואין" שכתב שההבאה אל ביתו נעשית כיום ע"י העמדת החופה בחצר ביהכ"ס.

וא"כ לפוסקים כהרמ"א הנ"ל, וכן לספרדים הפוסקים כהישכיל עבדי, תצטרך הכלה לכסות ראשה כבר תחת החופה של הד' כלונסאות.

ואף לבני אשכנז הפוסקים כהרמ"א בדעה השלישית, שכתב "שמכניסין יריעה פרוסה על גבי כלונסאות... ואח"כ מוליכים אותם לביתם ואוכלים ביחד במקום צנוע וזה החופה הנוהגת עכשיו", אין צורך ביחוד גמור אלא רק במקום צנוע. אמנם הבית שמואל (שם ס"ק ה') כתב דיש למנוע שלא יכנס לשם שום אדם כדי שיהיה יחוד גמור, אך הרמ"א כתב בפרוש בתחילת דבריו "**דחופה אינו יחוד** אלא כל שהביאה החתן לביתו לשם נישואין". והחלקת מחוקק כתב (שם ס"ק ו') "נראה דלכו"ע מודו בדין זה דהא הר"ן הביא ראיה לדין זה מן הגמרא דאמרינן אלמנה **מן הנשואין** אין לה אלא מנה **אע"פ שעדים מעידים עליה שלא נסתרה** ולא

נבעלה וא"כ להדיא נקראת נשואה **אע"פ שלא נתיחדה** וכתב הר"ן דיליף לה מדכתיב "ואם בית אשה נדרה דמשמע דכל זמן שהיא בבית אשה היא ברשותו".

א"כ רואים שהרמ"א לא חזר בו מקביעתו, שהיא דעת רוב הראשונים, שחופה מעיקר הדין לא צריכה יחוד, ורק עשה פשרה ואימץ את דעת הרמב"ם לכתחילה, דהיינו שצריך יחוד, וגם זה הוא להידור לצאת יד"ח הרמב"ם, אך לא מעיקר הדין. ולכן אין סתירה בין דבריו ברישא "דחופה אינה יחוד" לבין הסיפא של דבריו "ואח"כ מוליכים אותם לביתם ואוכלים ביחד במקום צנוע וזה החופה הנוהגת עכשיו".

וא"כ, אם החופה העיקרית לדעת הרמ"א היא היריעה עם ד' כלונסאות, הרי שתצטרך הכלה לכסות ראשה כבר אז, ואף אם יש מחלוקת בדבר, מכיוון שכיסוי ראש לנשואה הוא דין דאורייתא, א"כ מדוע לא נחוש לחומרא ונצריך שהכלה תכסה ראשה כבר מתחת לחופה. והרי אף המחמירים בדבר, רובם מחמירים שהכלה מכסה ראשה רק לאחר חדר הייחוד ואם בנישואין תליא מילתא א"כ מדוע לא לחשוש ולהצריך כיסוי כבר תחת החופה?

ואכן הראשל"צ הגר"ע יוסף זצ"ל בשו"ת יביע אומר (ח"ה אה"ע סי' ז' ח') פסק כהרמב"ם, שרק כשמכניסה לביתו הויא נשואה, ולכן דרש בכל תוקף שלא יעשו חדר יחוד לאחר החופה לספרדים הנוהגים כמרן, דאל"כ תחוייב בכיסוי ראש. אך גם לשיטתו קשה, מדוע לא לחוש, לכה"פ לחומרא, לדעת הרמ"א בשם הב"י, שחלק מהספרדים נהגו כמותו ולכן נהגו גם לפרוס טלית בשעת החופה, והרי ספק דאורייתא לחומרא? ואף אם מרן השו"ע הכריע שרק היחוד הוא הנישואין, סוף סוף גם היבי"א פסק שאת שבעת ימי המשתה קובעים מזמן פריסת הטלית, א"כ מוכח שגם הוא חשש לדעה זו, וא"כ מדוע לא מצריך הוא כיסוי כבר בחופה?

וכעת ראיתי ב"גיליונות ומילואים" (שו"ת יבי"א עם הערות שהוסיף המחבר הגר"ע יוסף על ספרו, ח"ה סי' ה' הערה 4) שמיישב את קושייתנו לעיל (ס"ק ו') כיצד מברכים שוב ז' ברכות בסוף הסעודה קודם החופה (חדר יחוד), ומתרץ: "ויש לצרף בזה דברי האומרים דחופה היינו בטלית כנ"ל." הרי מפורש שחושש לשיטות שפריסת טלית הוי חופה, א"כ מדוע לא יחשוש ג"כ לכיסוי ראש כבר משעת החופה? (ולכאורה זו סתירה לדבריו שכתב בשו"ת יחו"ד ח"ה סי' ס"ב, שם כתב שבני אשכנז מחוייבים

בכיסוי ראש מייד לאחר חדר הייחוד כי דינה כנשואה, ואם כדבריו שפריסת הטלית מחשיבה לנשואה, א"כ מדוע שלא תתחייב בכיסוי ראש כבר מכניסתה לחופה? ויל"ע).

◆

ז.

חיוב כיסוי הראש הוא משעת הבעילה - תשובת הגרא"ד

אמנם, ראינו ראיות מהש"ס לשיטת הבית שמואל והחלקת מחוקק, אלא שהא גופא קשיא, מנין לש"ס לחלק בין בתולה לבין נשואה גרושה ואלמנה ואולי אף בעולה. דאם הפסוק "ופרע את ראשה" מלמד "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש" לכל בנות ישראל, א"כ גם בתולות נכללות בכלל זה. ואם הכוונה לנשואה דווקא, שהרי הפסוק מדבר על הכהן הפורע את ראשה של אשה סוטה, שהיא נשואה, א"כ יפטרו גרושה ואלמנה, שהן פנויות לגמרי? ואם זה מדין צניעות, שלא להכשיל את הרואים, כהישועות יעקב (עיין בתשובתנו בעניין כיסוי ראש לאלמנה וגרושה סי') היכן מצינו רמז לכך בש"ס?

וראיתי תשובה של הגרא"ד אוירבך שליט"א אב"ד טבריה (הודפס בספר "ועלהו לא יבול" ח"א עמ' ע"א) שכתב וז"ל: "בענין כיסוי ראש – הנה יש לנו פרשה אחת בתורה "ופרע את ראש האשה וגו' מכאן אזהרה וכו'. ופירש הרמב"ם על כל הנשים ואף בתולות ופנויות. אולם לדידן שפנויות מגלות ראשן ואפ"ה אלמנה וגרושה חייבות לכסות, וכמה נתחבטו הפוסקים בבעולה בזנות להתיר מצד כבוד הבריות, והרי לית לן תרי קראי, ומהיכי תיתי לאסור אשת איש ובעולה פנויה? ועל כרחך שזה דין אחד בבעולה בין פנויה בין אשת איש, ופרשה שבתורה מיירי בבעולה שהרי בעינן קדמה שכיבת בעל לבועל, וזה פשטות המשנה (כתובות ט"ז ע"ב) שבנות ישראל יוצאות פרועות ראש שבארוסה קמיירי, וכן היה המנהג לפנים בדור שלפנינו, וזו תשובה גם לנכנסת לחופה ולא נבעלה דלאו באירוסין ונישואין תליא. (וזה מוסבר גם ע"פ פשוטו, שכיסוי השיער הוא הוספת צניעות, והבתולים הם שמירה לאשה ע"פ טבע, וכשהוסרה השמירה הטבעית צריך לגדור יותר בצניעות)".

מדבריו למדנו שלא הקידושין קובעים את חיוב כיסוי ראש האשה, ואפי' לא הנישואין, אלא הבעילה, וזה כדברי החלקת מחוקק שכתב (בסי' כ"א ס"ב א') שמה

שכתב השו"ע שפנויה חייבת בכיסוי הכוונה לפנויה בעולה, ולכן אין סתירה לשו"ע באו"ח שם כתב שהבתולות נוהגות ללכת בגילוי ראש. וזה שלא כהפתחי תשובה (שם ס"ק ב'), שכתב שמלשון הבאר היטב משמע שהבין שהחלקת מחוקק שכתב בעולה התכוון לאלמנה וגרושה, אלא מדובר בבעולה כפשוטו.

[וכן משמע בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' קצ"ה, ד"ה הנה הא), שכתב: **"הכי נהיגי נשי שלא לקוץ בשערות עד אחר בעילת מצווה ממש.** ומקפדת שתבוא אל החתן בשערו ארוכות. אולי יצא להם זה מיצאה בהינומא וראשה פרוע (כתובות ט"ו ע"ב)". ומכך שהביא ראיה ממתני' ריש פ"ב דכתובות משמע שכך הופיעה בחתונתה, ולא רק בבית החתן].

לפי הסבר זה, יש בלימוד זה קולא וחומרא. קולא שאף כלה שנישאה ואפי' שנתייחדה בחדר היחוד עם בעלה, מכיוון שעדיין לא נבעלה, אינה חייבת בכיסוי הראש. וחומרא לגבי רווקה שנבעלה, שחייבת בכיסוי ראש אפי' שמעולם לא נתקדשה.

ובדבריו נתיישב ג"כ מהו טעם הכיסוי. דאם הכיסוי הוחמר על אשת איש בגלל שדינה חמור, א"כ מדוע החמירו עם הגרושה והאלמנה, והרי הן אינן נשואות ואין דינן חמור? ועוד, הרי ארוסה דינה יותר חמור, ואעפ"כ למדנו שלא צריכה כיסוי? אך לדבריו, הטעם הוא תוספת שמירה וצניעות, ומי שמעולם לא נבעלה היא יותר שמורה (ויש לה שמירה טבעית – בתולין) ומי שנבעלה הוסרה השמירה, ולכן הצריכה התורה שמירה יתירה מזנות וכדו', כי אשה שכבר נבעלה ישנו חשש גדול יותר שיישנה הדבר.

וכדברי הגרא"ד מוכח משו"ת שבות יעקב (ח"א סי' ק"ג), שכתב שמובא במשנה (כתובות י' ע"ב) "בתולה אלמנה (או) גרושה וחלוצה מן האירוסין כתובתם מאתיים ויש להן טענת בתולים" וכן נפסק בשו"ע (אה"ע סי' ס"ז סעיף א'), ומשמע שמכיוון שהיא בתולה מותרת היא ללכת פרועת ראש, ככל בתולה שנתקדשה ועדיין לא נשאת, שהיא הולכת פרועת ראש. (ודלא כמ"ש שו"ת חוות יאיר סי' קצ"ו וכן הובא במ"ב או"ח סי' ע"ה ס"ק י"א בשם ר"י הלוי) דאם תאמר שכל ארוסה חייבת בכיסוי ראש, אף אם לא נבעלה והיא עדיין בתולה, א"כ מדוע באשה שנתאלמנה או נתגרשה "אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע כתובתה מאתיים" (שם דף ט"ו ע"ב

במתניתין)? והלא יכולה לתפוס מאתיים ולטעון עדיין בתולה הייתי בחתונה ולכן מגיע לי מאתיים, ומה שראשי היה מכוסה הוא משום שהייתי אלמנה מן האירוסין, ומה הועילו חכמים בתקנתן? ואם בכל זאת קבעה המשנה "שאם יצאת וראשה פרוע כתובתה מאתיים" ואם ראשה לא פרוע – אין כתובתה מאתיים מוכח "אלא ודאי כמ"ש **דכל שלא נבעלה מותרת להלוך כמו כל הבתולות משא"כ בנבעלה** אפי' באונס ופוק חזי מה עמא דבר. כנ"ל". הרי מפורש דהבעילה היא הקובעת, ובכך ניתן ליישב את מנהג העולם במקומות רבים, שהכלה גם אחרי חדר הייחוד לא מכסה את ראשה כדין, שמכיוון שברור שבחדר הייחוד לא נבעלה א"כ לא נתחייבה עדיין בכיסוי הראש. (ולקמן נדון בחידושו של השבו"י, שאף אנוסה חייבת).

ומה שהמשנה כתבה (שם דף י"א ע"א) "בתולה אלמנה גרושה וחלוצה מן הנישואין כתובתן מנה ואין להם טענת בתולים" והרי אם הבעילה קובעת סוף סוף לא נבעלה? אלא שזה מיושב על פי רש"י (שם ד"ה כתובתה מנה) שכתב **דבחזקת** בעולה קיימא משנכנסה לחופה. וכתב הרמב"ם (אישות י"א ב') שהואיל וחזקתה שנבעלה, לא תיקנו לה חכמים כתובה אלא מנה, כדין בעולה, אפי' אם היא באמת בתולה. ובחידושי הרשב"א (על הגמ' שם) באר בשם הירושלמי (פ"א ה"ג) בטעם הדבר שאע"פ שהיא בתולה, משעה שנכנסה לחופה עם בעלה הראשון "בטל חִנָּה" לגבי אנשים אחרים, שבעיני בנ"א פקע ממנה החן המיוחד והמעלה המיוחדת של בתולה, ולכן אין לה כתובה אלא מנה.

אלא שעל שיטה זו, שרק הבעילה היא המחייבת כיסוי ראש, קשה מן הירושלמי (כתובות פ"ב ה"א), שעל המשנה האומרת, שאם יש עדים שיצאה וראשה פרוע כתובתה מאתיים, הקשה, שמא בתולה מן הנישואין היא ולכן הלכה פרועת ראש, אבל כתובתה אינה אלא מנה וכיצד פרועת הראש תהווה סימן? וענה הירושלמי "זאת אומרת בתולה מן הנשואין אינה יוצאת וראשה פרוע" ולכן אם היו עדים שראו אותה פרועת שיער ברור שהיא לא היתה אלמנה או גרושה מן הנשואין. הרי מפורש שגרושה או אלמנה מן הנשואין, אע"פ שהיא בתולה, הרי היא חייבת בכיסוי ראש והנישואין הם הקובעים ולא הבעילה. וקשה על השבו"י ועל תשובת הגרא"ד?

ונראה לתרץ: **א.** מה שנאמר בירושלמי, שנשואה אע"פ שהיא בתולה חייבת בכיסוי ראש, הוא משום שסתם נשואה היא בחזקת בעולה, ולכן פסקה המשנה

(כתובות דף י' ע"ב) "בתולה אלמנה גרושה וחלוצה מן הנשואין כתובתן מנה" ובאר רש"י (שם ד"ה כתובתה מנה) "אם ניסת לאחר סתם כתובתה מנה **דבחזקת בעולה קיימא משנכנסה לחופה**" וכפי שכתב הרמב"ם (אישות פי"א ה"א) "שמשנשאת הרי היא **כבעולה**" והוסיף (שם ה"ב) "הואיל וחזקת הנשואה שתבעל" ולכן פשוט שלמחרת חתונתה היא חייבת בכיסוי ראש, אף אם לא נבעלה, כי היא "בחזקת בעולה", משא"כ כלה שנתייחדה בחדר יחוד, שאין שם מיטה הרי ברור שהיא בחזקת שלא נבעלה. ונראה שכל עוד לא נבעלה אין עליה חיוב כיסוי ראש מן התורה, אך מדרבנן היא חייבת מהרגע שחל עליה שם של "חזקת בעולה".

ב. נראה שאפשר להבין הבנה אחרת בדברי הירושלמי (ומצאתי זאת בכתבי הרב יצחק ברנד שליט"א, פורסם במכון בריתי יצחק):

במשנה בריש פ"ב בכתובות מובא: "אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע כתובתה מאתיים" ובירושלמי (שם פ"ר ה"א): "וראשה פרוע ועידיה מעידין אותה שלא נבעלה. וחש לומר שמא בתולה מן הנשואין היא? זאת אומרת בתולה מן הנשואין אינה יוצאת וראשה פרוע. וחש לומר שמא מוכת עץ היא? אלא כר"מ דר"מ אומר מוכת עץ כתובתה מאתיים. וא"ר יוחנן לא חשו על דבר שאינו מצוי. ר' יוחנן בן ברוקא אומר אף חילוק קליות ראייה. וחש לומר שמא בתולה מן הנשואין היא? זאת אומרת בתולה מן הנשואין אין לה חילוק קליות. תני אבא שאול אומר אף מי שהוליכו לפניה חבית של בסורות. וחש לומר שמא מן הנשואין היא? זאת אומרת בתולה מן הנשואין אין לה חבית של בסורות".

רואים שהמקשן חשב שבתולה מן הנשואין אע"פ שכתובתה מנה (ובאר הירושלמי בפ"א ה"ג בטעם הדבר, שאע"פ שהיא בתולה משעה שנכנסה לחופה עם בעלה הראשון בטל חנה לגבי אנשים אחרים) אפ"ה הולכת גלוית ראש כי היא עדיין לא נבעלה בפועל. ולכן שאלה הגמ' מדוע עדות שהיא הלכה עם הינומה ופרועת ראש מחייבת לתת לה מאתיים, שמא הייתה בתולה מן הנשואין והלכה גלוית ראש ומגיע לה רק מנה?

ומתרץ הירושלמי: "זאת אומרת בתולה מן הנשואין אינה יוצאת וראשה פרוע" וצריך לעיין מדוע לא יוצאת וראשה פרוע? האם משום שכבר מהנשואין חל איסור פריעת ראש ושוב לא יכולה לפרוע יותר או שבאמת היא הולכת ביום-יום

גלוית ראש ובחתונה של "הנישואין השניים" הובלנו אותה מכוסת ראש, כדי שלא יטעו ויחשבו שמגיע לה מאתיים, ולכן הצרכנו אותה לכסות את ראשה. ולכאורה, ברורה יותר הסברה הראשונה, שכך היא הלכה מאז נישואיה וכך היא ממשיכה ללכת. אלא שהירושלמי ממשיך לשאול את אותה שאלה גם בדברים האחרים, כדוגמת חילוק קליות, ועונה הירושלמי: זאת אומרת בתולה מן הנשואין אין לה חילוק קליות וכן אין לה חבית של בסורות, וברור שחילוק קליות וחבית של בסורות זהו רק סימן שהיו עושים בחתונה בלבד, כדי שלא תגבה מאתיים, וא"כ אפשר לומר שה"ה במה שלא עושים לה סימן של פריעת שיער, זה רק כדי שלא תגבה מאתיים, אך מצד איסור גילוי ראש אין זה איסור, שהרי בעניין זה לא נשתנתה המסקנה מההוא אמינא. וא"כ חיוב כיסוי ראש לא מתחיל מן הנישואין אלא מן הבעילה.

ונראה סייעתא לדבריו, שאם הגמ' היתה דוחה את המקשן היתה היא צריכה לומר "**אלא** בתולה מן הנשואין אינה יוצאת וראשה פרוע" שזה דחיית הבנת המקשן. אך הירושלמי נוקט בלשון "**זאת אומרת** בתולה מן הנשואין אינה יוצאת וראשה פרוע" שלשון זו אינה דחייה של דברי המקשן אלא הסבר למה המנהג שיוצאת מכוסה ראש בחתונה.

ואין להתפלא כיצד יתכן שקודם חתונתה הלכה גלוית ראש ובחתונה תלך מכוסת ראש שהרי מצינו סברה הפוכה קשה יותר. שהרי מהר"י הלוי אחי הט"ז (הובא לעיל בשד"ח מערכת דלת) שהצריך כיסוי לארוסה, אפ"ה הודה שבחתונה הובילו את הכלה כשחלק מראשה פרוע (כמובא בריש פ"ב דכתובות): "כיוון שלא נהגו שתלך כך אלא פעם אחת בעת הליכתן מבית אביהן...בעת ההיא כפי המנהג". ואם לגלות חלק משער ראשה התירו בחתונה, למרות שקודם לכן נהגה לכסות הכל משעת הקידושין, כ"ש שיהא מקום להחמיר ולהצריך בתולה אלמנה לכסות את ראשה בנישואיה השניים **לשם היכר**, שפה אין זה התרת איסור אלא רק חומרא משום היכר.

◆

ח.

דין אנוסה ובעולה בזנות

אולם, אם הבעילה היא המחייבת כיסוי ראש, א"כ אף רווקה שנבעלה בזנות תצטרך לכסות את ראשה ואפילו אנוסה, שהרי סוף סוף נבעלה. ואכן רמז לדבר יש מהספרי בבמדבר (פרשת נשא פיסקא י"א) על הפסוק "ופרע את ראש האשה", כהן נפנה לאחוריה ופורעה כדי לקיים בה מצוות פריעה דברי ר' ישמעאל. ד"א לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן ואע"פ שאין ראייה לדבר זכר לדבר "ותקח תמר אפר על ראשה" (שמואל ב' י"ג י"ט). הפסוק בשלמות הוא "ותקח תמר אפר על ראשה וכתנת הפסים אשר עליה קרעה ותשם ידה על ראשה ותלך הלוך וזעקה" וכוונת הספרי במלה "אפר" הוא לא שמדובר על דבר שנשרף אלא שהוא לשון כיסוי ראש, כפי שמופיע במלכים א' (פרק כ' פסוק מ"א) "וימהר ויסר את האפר מעלי עיניו ויכר אותו מלך ישראל כי מהנביאים הוא", שהכוונה להסרת כיסוי. ושם מדובר על תמר, שנאנסה ברווקותה וכיסתה ראשה. ואכן מראיה זו הסיק השבות יעקב (שם) "הרי להדיא דאפי' אנוסה יש לכסות ראשה וכ"ש מפותה כל שנבעלה וכתובתה מנה" וכן הסיק בסוף תשובתו (שם) "אלא ודאי כמ"ש דכל שלא נבעלה מותרת להלוך כמו כל הבתולות משא"כ בנבעלה אפי' באונס".

ואף הדגול מרבבה (על השו"ע שם) הוכיח שאף בעולה חייבת בכיסוי ראש מהירושלמי כתובות (פ"ב ה"א), ששם אמרה המשנה, שאם יוצאת וראשה פרוע כתובה מאתיים. ושאל הירושלמי "ושמא מוכת עץ היא", וא"כ אף שיצאה וראשה פרוע אעפ"כ מגיע לה רק מנה? וענתה הגמ' מתניתין כר"מ, הסובר שמוכת עץ כתובתה מאתיים. ושואל הדגול מרבבה שעדיין קשה כי שמא בעולה היא (בזנות וכדו') ויצאה וראשה פרוע, וא"כ מגיע לה מנה ולא מאתיים, וכיצד פריעת ראש תהווה ראיה? ומכאן מוכיח הדגמ"ר, שבעולה היתה מכסה ראשה, ולכן פרועת הראש בחתונה נחשבת לראיה טובה.

בדברינו עד כה יישבנו את המנהג הרווח, שכלות לא מכסות ראשון עד למחרת יום חתונתן כי עדיין לא נבעלו (ולמחרת החתונה, אף אם קרה שעדיין לא נבעלה, מ"מ יש כבר חשד לזה ונקראת ב"חזקת בעולה" וכנ"ל) והבעילה היא הקובעת. שאם חומר האיסור (אשת איש) הוא המחייב כיסוי ראש, א"כ גם ארוסה תהא חייבת בכיסוי

ראש שהרי היא אשת איש גמורה לכל חיוביה ואף דינה חמור יותר, ואעפ"כ הוכחנו לעיל שהפוסקים התירו לארוסה ללכת גלויית ראש, א"כ מוכח שלא חומר האיסור הוא הקובע את האיסור אלא עצם הבעילה.

אלא שדין זה המחייב אנוסה לכסות ראשה וכ"ש בעולה בזנות הוא דין קשה מאד, כדברי הגרא"ד אוירבך (לעיל) "וכמה נתחבטו הפוסקים בבעילה בזנות להתיר מצד כבוד הבריות" ולכן שומה עלינו להתאמץ ולמצוא פתח להקל בדבר. ולקמן נוכיח את ההיתר.

◆

ט.

שיטת הישועות יעקב - חיוב הכיסוי דווקא לנשואה בעולת בעל

הישועות יעקב (לרבי יעקב משולם אורנשטיין זצ"ל אב"ד לבוב) מביא בביאורו לשו"ע (אה"ע סי' כ"א ס"ק א'), בשם נכדו הרב צבי הירש אורנשטיין זצ"ל, ביאור מחודש המחזק את דברנו לעיל. ואלו תורף דבריו:

"מדברי הש"ס נראה מבואר דארוסה מותרת לילך פרוע ראש (מכך שכתבה המשנה בריש פ"ב דכתובות אם יש עדים שיצאה וראשה פרוע כתובתה מאתיים) דהרי בזמן התלמוד היו מקדשים מקודם זמן רב ובשעת הכנסתה לחופה כבר היתה ארוסה. ואעפ"כ ראשה פרוע. וכן מצאתי בשיטה מקובצת שהביא כן בשם הגאונים ז"ל שהקשו בהך דראשה פרוע דהרי בנות ישראל אסורות לילך פרוע ראש? ותירצו לחלק בין ארוסות לנשואות".

אלא שמקשה: "דמאין הרגלים להקל בארוסה אף שהיא כאשת איש לכל דבריה. ולהחמיר בנשואות אף אחרי שנתאלמנו ונתגרשו שהם פנויות גמורות? ולא אדע מדוע לא נתעוררו בזה שום אחד מהקדמונים ז"ל לבאר הדבר הקשה ההוא אשר לא נמצא דוגמתו בשום מקום בש"ס שנקל באשת איש יותר מפנויה?" ומבאר דאף שאיסור פריעת ראש הוא מדאורייתא, מ"מ לא מצינו בתורה איסור במפורש אלא רק גילוי כבדרך אגב, מכך שפורעים את ראש האשה הסוטה, משמע דבאותה שעה לא היתה פרועה, וכפי שכתב רש"י (כתובות ע"ב): "ש"מ דאין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש".

ומבאר הישועות יעקב: "מדצוותה תורה לפרוע ראש אשה זו כדי לנוולה גלתה לנו שרצון הש"י שישארו במנהגם הקדום הזה שלא לצאת פרועת ראש" ומה הטעם שזה נאמר רק לנשואות ולא לארוסות? "משום דכיוון דלא אסרה תורה פרועת ראש להדיא באשת איש ורק שגלתה שישארו במנהגם הקודם והנה מנהגם זה היה להם עוד מקודם שקיבלו התורה שנהגו שלא לצאת פרועות ראש לשוק וכן מצינו בבני נח (סנהדרין דף נח) מאימת התרתה באשת איש (שלא תקרא מיוחדת לו אם תביא להפקיר עצמה-רש"י שם) משתפרע ראשה בשוק (שהיו רגילות אף הנכריות הנשואות שלא לצאת בראש פרוע - רש"י שם ד"ה משתפרע)". ומוכיח הישועות יעקב שבאומות העולם וכן בישראל קודם מתן תורה לא היה להם מושג "ארוסה" ואף לא כניסה לחופה ורק "בעולת בעל" היתה נחשבת לנשואה (כמוכח בסנהדרין שם) וכיוון שראינו שהתורה לא צוותה על כיסוי ראש אלא רק כתבה שישארו במנהגם זה "על כורחך רצון השי"ת לא היה לאסור פרועת ראש בכל אשת איש ורק **בבעולת בעל** דהוי אשת איש גם בבני נח אבל לא בארוסות אף דבישראל הוי אשת איש לכל דבריהם" וא"כ יוצא בדבריו שרק נשואה בעולה חייבת בכיסוי ראש אך אם היא נשואה ועדיין לא נבעלה אינה חייבת (אא"כ היא "בחזקת בעולה", כפי שהסברנו לעיל שבתולה מן הנשואין אינה יוצאת וראש פרוע בהסבר הראשון בדברי הירושלמי כנ"ל) וכן נמי בעולה (בזנות וכדו') שאינה נשואה אינה צריכה לכסות ראשה.

"וממוצא דברינו אתה למד דגם בעולה מותרת לילך פרוע ראש. דאין איסור פרועת ראש רק בנשואה בעולת בעל דהיה מנהגם גם קודם מתן תורה לילך בכיסוי ראש וגזרה תורה שישארו במנהגם זה **אבל לא ארוסה ולא בעולה שאינה נשואה**".

אלא שאז קשה על שיטתו מדוע א"כ גרושה ואלמנה חייבות בכיסוי ראש והרי הם פנויות ולא בעולות בעל? ועל כך מתרץ שאין זה מצד האיסור של כיסוי ראש לנשואה אלא מדין ערווה "דכיוון דבעודן נשואות היו מחוייבות לכסות שער ראשן, אסורות שוב לגלותן משום ערווה דהוי כשאר מקומות המכוסים באשה ורק הבתולות שלא התחילו מעולם לילך [ב]כיסוי ראש והוי דרכן לגלותו מותר" (שם). כלומר, כיוון שהגרושה והאלמנה בנשואיה כסתה את ראשה ולא רגילים לראותה

פרועת ראש, אם היא תגלה אותו כעת הרי זה כגילוי דבר ערווה מכוסה, ולכן היא צריכה להמשיך בכיסוי ראש.

מ"מ, מדבריו למדנו קולא גדולה מדוע אין לחייב רווקה שנבעלה בזנות בכיסוי ראש וכ"ש רווקה שנאנסה. ויש לנו אילן גדול לסמוך עליו ובכך מנענו את ביושן ברבים של בנות אומללות אלו וחסנו על כבודן.

אלא, שהשבות יעקב (הובא לעיל) הוכיח שכל בעולה (אפי' אנוסה) חייבת בכיסוי ראש מהמשנה ריש פ"ב דכתובות דאם יש לה עדים שיצאה וראשה פרוע כתובתה מאתיים, וקשה, מדוע לא נחשוש שמא בעולה הייתה (בזנות או באונס) וכתובתה מנה? ומכאן הוכיח שגם בעולה חייבת בכיסוי ראש ולכן פריעת הראש זו ראיה טובה.

ואם הלכה כהישועות יעקב, לפטור בעולה בזנות ואנוסה מכיסוי ראש, א"כ כיצד ניישב את ראיית השבות יעקב המוכיח ההיפך? אלא שהישועות יעקב מיישב דבעולה בזנות וכ"ש באונס הוי דבר שאינו מצוי והמשנה לא חששה לכך. וכאחד התירוצים בירושלמי (שם), ששאל שמא הכלה הייתה מוכת עץ (ואינה בתולה) וכתובתה מנה? ותרץ ר' יוחנן "לא חשו על דבר שאינו מצוי" ובכך מיושב.

אלא שעדיין קשה, שהרי השבות יעקב הוכיח שהבבלי חשש גם לדברים שאינם שכיחים ולכן הסיק שאף אנוסה חייבת בכיסוי ראש. וראייתו היא מהגמ' כתובות (דף ט"ז ע"ב). "תניא רבי יהודה אומר חבית של יין מעבירין לפניה" (לפני הכלה הבתולה) והגמ' מוסיפה "אמר רב אדא בר אהבה: בתולה מעבירין לפניה (חבית יין) סתומה. בעולה מעבירין לפניה (חבית) פתוחה". ושאלה הגמ' מפני מה נוהגים להעביר חבית יין (פתוחה) גם לפני בעולה? נעביר חבית יין סתומה לפני בתולה לסימן שבתולה היא ואם לא היו עדים שהעבירו חבית סימן שלא הייתה בתולה ולשם מה להעביר ג"כ חבית (פתוחה) לפני הבעולה? ומתרצת הגמ' שאם לא היו מעבירים חבית לפני בעולה חוששים אנו שמא הייתה בעולה בחתונתה וכעת מחזיקה בנכסי הבעל ששווים מאתיים ותטען שמגיע לה מאתיים כי נישאה בתולה וזה שאין עדים על כך שהעביר חבית לפניה כדרך שמעבירים לפני הבתולות זה מפני אונס, שהשתכרו ממשתה הנישואין ולפיכך לא העבירו, ואז לא יוכלו להוציא ממנה את הממון כי יש ספק. אבל עכשיו שתיקנו להעביר חבית (פתוחה) גם לפני

בעולה יבואו עדים ויעידו שהעבירו לפניה חבית פתוחה ויוכלו להוציא את הממון מידה כי מגיע לה רק מנה.

וכותב השבות יעקב (שם) שמוכח מסוגיא זו שחששו חכמים אפי' לטענה לא שכיחה, כגון אונס (שהשתכרו כולם ולכן לא העבירו חבית). ואם חוששים לאונס, אז אותה קושיה תהיה על המשנה בריש פ"ב דכתובות דשמא היה ראשה פרוע אך הייתה אנוסה או בעולה בזנות ומגיע לה רק מנה וא"כ כיצד ראשה פרוע הוי ראיה? ועל כן הוכיח שאף בעולה ואף אנוסה חייבות בכיסוי ראש. וקשה על הישועות יעקב, שפטר אותן מכיסוי בטענה שבדבר לא שכיח לא חששו חכמים.

ונראה ליישב את דבריו דהיכא דאפשר לעשות תקנתא עבדינן תקנתא אף במקום שלא שכיח. ולכן מעבירים חבית פתוחה לפני כלה אלמנה וגרושה דאם אפשר לחזק את התקנה שלא תגבה מאתיים שלא כדין למה לא לתקן אף במקרה נדיר? אך באשה פנויה שנבעלה בזנות, ממ"נ, אם העולם לא יודע זאת אז שום סימן לא יועיל, כי שמא הייתה בעולה ולא יודעים מכך, ולכן אין ברירה אלא לעשות סימן היכר לבתולה (שעד כמה שידוע לנו היא בתולה) ולא לחשוש לדבר שאינו שכיח, כבעילה בזנות או אנוסה. ואם הדבר מפורסם, והעולם יודע שזינתה או נאנסה, א"כ אם הוא רוצה בכל זאת לתת מאתיים הרשות בידו, וכפי שכתב בשו"ת פנים מאירות (סי' ל"ה) "וכיוון שנתפרסם שזנתה כל מה שיעשה לה כתובתה מדעתו הוא ורשות בידו להוסיף" ואם לא רוצה להוסיף ורוצה לתת דווקא מאה, א"כ העדים ידעו זאת ויהיה פירסום ומסתמא יזכרו זאת. ואם לא יזכרו, א"כ עבדינן תקנתא למאי דאפשר ולמאי דלא אפשר לא אפשר. כנלענ"ד ודו"ק.

הדרינן לדינא, יוצא מפורש מדברי הישועות יעקב שרק נשואה "בעולת בעל" חייבת בכיסוי ראש, אך נישאה ולא נבעלה לא חייבת בכיסוי ראש. ומכיוון שכיום ברור לכול, שאף חתן וכלה השוהים בחדר יחוד, מ"מ הכלה לא נבעלת שם, ולכן יכולה לצאת מחדר הייחוד גלוית ראש עד למחרת יום חתונתה.

ואולי אף זו שיטת החלקת מחוקק (בסי' כ"א ס"ק ב') שכתב על דברי השו"ע (שם ס"ב) "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש אחת פנויה ואחת אשת איש" שפנויה הכוונה לבעולה אבל לא בתולה. ובפת"ש (שם) כתב בהבנת דבריו "**בעולה ע"י נשואין** שזה כוונת פנויה (גרושה ואלמנה) – ש"מ שהחיוב הוא הנישואין והבעילה

ובלא זה אין חיוב [ומה שאלמנה וגרושה חייבות זה מדין גילוי ערווה וכנ"ל דכיוון דכיסו שערן א"כ גילויין גורם להרהור].

◆

י.

שיטת שבט הלוי - ההינומא נחשבת לכיסוי

וראיתי בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' רנ"ט) שכתב "בעניין שנוהגים הרבה שגם אחרי חופה ויחוד של נשואי בתולה הולכת עוד בפרוע ראש וגילוי שערה... הדבר נמשך ע"י משנתינו כתובות (ט"ו ע"ב) דיוצאת וראשה פרוע הוא סימן לנשואי בתולה, ועיין בשטמ"ק כתובות מש"כ בזה כיוון שהוא סימן בתולה ועדיין לא נבעלה... אמנם כבר כתבתי במקום אחר ואמרתי הרבה פעמים דגם שם יצאו בכיסוי על ראשם בהינומא וכיוצ"ב אלא דהשערות יצאו קצת לחוץ להראות שהיא בתולה... אבל גם שם לא ישבו ח"ו בפריעת ראש לגמרי אלא בכיסוי אלא ע"י שעדיין השערות ארוכות יוצאות והכירו שהיא בתולה, אבל לישב בפריעת ראש לגמרי לא תהא כזאת בישראל, וכמה פעמים שנשאלתי על זה החמרתי למעשה". עיי"ש.

רואים מדבריו שהבין שאמנם בתולה יוצאת עם פריעת ראש, אך היה עליה הינומא וזה היווה כיסוי ראש אלא שיצאו הרבה שערות.

אך הסבר קשה, כי בשטמ"ק (שם ד"ה וראשה פרוע) כתב "פירוש, היו מפריעין ראש הבתולה **להשביחה בשערה** לר' שלמה ז"ל **וראשה פרוע פרוש מגולה** וכך היו נוהגים לבתולה ולא לאלמנה". רואים מפורש שראשה היה מגולה וא"כ ההינומא לא כיסתה הרבה. וכן משמע בביאור הגר"א((לאו"ח סי' ע"ה) שהוכיח ממשנה זו על דין הבתולות שהולכות בגילוי ראש והרי בתולות לא הולכות עם הינומא כלל. וכן משמע מדברי הטור (אה"ע ס"י ס"ה) שכתב בשם הרא"ש (פ"ב סי' ג') שמותר להסתכל בכלה בפריעת שערה וכן כתב הרמ"א (שם סעיף ב') "אבל מותר להסתכל בתכשיטין שעליה או **בפריעת ראשה**" וכפי שכתב שם בבאר הגולה (שם ס"ק ו'): "דאל"כ מי יעיד עליה שיצאה בהינומא וראשה פרוע". וכפי שהרא"ש (שם) כתב טעם בדבר: "יום ראשון שהוא עיקר החיבוב אצל בעלה מותר, דאל"כ מי יעיד שיצתה בהינומא וראשה פרוע... **וליתא** דאפי' שעה אחת אסור

להסתכל... אינמי ראיית ההינומא כשהיא עליה או **פריעת הראש** אין זו הסתכלות בפניה". הרי מפורש ברא"ש שהתיר לכלה "יום ראשון" להיות בפריעת שיער, וכך הבין שכלה בזמן חז"ל יצאה מביתה לנישואיה. ומשמע שנהגו כן אפי' לאחר החופה.

ועוד, רש"י על המשנה כתב אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע" (ד"ה וראשה פרוע) "איצטייבליד"ה שערה על כתיפיה כך היו נוהגין להוציא את הבתולות מבית אביהן לבית החתונה". והיו שרצו להבין ברש"י שהכוונה היא שרוב ראשה מכוסה ורק יוצאות שערות מתחת הכיסוי על כתפיה, וכפי שמשמע משבט הלוי הנ"ל. אך ראיתי כעת בש"ס וילנא חדש הוצאת מסורת הש"ס שמובא שם לעזי רש"י, ושם תירגם את המילה איצטייבליד"ה המופיעה ברש"י **שראשה גלוי**, משמע שרש"י התכוון כהגר"א בביאורו שראשה פרוע זה גילוי שיער ממש ולא שקצת שערות יוצאות על כתפיה. ולכן נראה שאף השטמ"ק שהביא בשם ר' שלמה ז"ל "ראשה פרוע – פי' מגולה וכך היו נוהגים לבתולה" זה רש"י המודפס אצלנו בדפוס וא"כ משמע שההינומא לא היה כיסוי מספיק אלא משהו שמכסה מעט מהראש אך רוב השיער נשאר גלוי.

ואף אם נאמר שהינומא זהו כיסוי ראש המכסה את רוב הראש (עפ"י ב' הפרושים בגמ' שם י"ז ע"ב) סוף סוף עדיין קשה תרוצו של שבט הלוי, דממ"נ, אם הוא חושש שהחופה היא נישואין, א"כ מדוע מקילים וסומכים על ההינומא, שהיא כיסוי חלקי, והרי האשה נתחייבה בכיסוי מהתורה וכ"ש לאחר שנתייחדו בחדר היחוד דהוי נישואין גמורין, א"כ מניין להקל שתצא רק בהינומא? ואף אם נאמר שכיסוי ההינומא הוא כיסוי כדת משה, אך עדיין היא חייבת ג"כ בכיסוי גמור כדת יהודית, ומניין להקל בזה?

◆

יא.

שיטת מהר"י הלוי אחי הט"ז - היתר גילוי חלק משיער הכלה לשעת החתונה בלבד

בשו"ת מהר"י הלוי אחי הט"ז (בסי' ט' הובא בשד"ח מערכת ד' אות א') כתב להחמיר בכיסוי ראש לארוסה. ובתחילה עלה על דעתו להקל מהמתניתין בריש

פ"ב דכתובות שיוצאה וראשה פרוע ולא היה צריך לסימנים אלו דווקא שהרי היו עוד סימנים (הינומא, חבית סתומה קליות ועוד) אלא שהיקשה שאף אם תאמר שארוסה מותרת בפריעת ראש אך "למה הנהיגו כן אחר הנישואין אחר שנכנסה לחופה שהיא אשת איש גמורה ובנשואה לכו"ע אסור?" ומתרץ "אלא ודאי נהגו כן לעשות בנשואין לחבב הכלה על בעלה ולהראות שהיא יפה בשערותיה ולא תידוק מהכא דארוסה מותרת" עכ"ל. כלומר לדעתו באמת משעת האירוסין האשה חייבת בכיסוי ראש אלא שבחתונה התירו את פריעת שערה "לחבב הכלה על בעלה ולהראות שהיא יפה בשערותיה". ואכן לפי דבריו פשוט שניתן להקל ג"כ לאחר חדר הייחוד, שאם אחר חופה של כלונסאות התירו משום לחבבה על בעלה ה"ה לאחר חדר היחוד.

אלא שהא גופא קשיא, כיצד ניתן להתיר איסור כדי לחבבה על בעלה?

ואולי ניתן לתרץ שמכיוון שבגמ' בכתובות (ע"ב ע"ב) משמע שבביתה מותר לה ללכת גלוית ראש ולדעת התוס' (שם ד"ה ואלא בחצר) אפי' בחצר מותר לה ללכת אף בלא קלתה א"כ מוכח שבמקום שמור מותרת האשה בגילוי ראש, א"כ בחתונתה, שהיא מלווה בשושבינים, הוי כמקום שמור ולכן מותר, וכפי שכתב בשו"ת שבות יעקב (ח"א סי' ק"ג) "היינו משום שבאותו פעם הולכין עמה השושבינין והרבה קרובים ונשים ליכא למיחש מידי ולא תהיה עלובה כלה לזנות ביום חופתה". אך סברה זו קשה ואף השבות יעקב כתב לפני סברה זו "ואי לאו דמסתפינא" וא"כ קשה לסמוך על סברה זו.

ואולי ניתן לתרץ שהיכן שעושים את החופה וסעודת המצווה מקום זה ייחשב בית, ולכו"ע איסור פריעת ראש מדאורייתא אינו אלא ביוצאת לשוק ונלמד מחצר המשכן שדינו כרה"ר או כחצר שרבים בוקעים בו, כמו שכתוב בשו"ת בית יצחק (או"ח סי' י"ד אות ב'), משא"כ בתוך הבית, אפילו אם רבים מתאספים בו, אין איסורו מן התורה. וסברה זו ראיתי מובאת בשו"ת בני בנים (חלק סי' כ"ג), ואף אם החופה נעשית בחצר האולם סוף סוף דינו כחצר ולא כרה"ר.

ואם הרמ"א כתב (באה"ע סי' נ"ה ס"א) וי"א דחופה אינו יחוד אלא כל שהביאה החתן **לביתו** לשם נישואין... והמנהג פשוט עכשיו לקרות חופה מקום שמכניסין יריעה פרוסה על גבי כלונסאות ומכניסין תחתיה החתן והכלה ברבים ומקדשה שם

ומברכים שם ברכת אירוסין ונישואין ואח"כ מוליכים אותם **לביתם** ואוכלים ביחד במקום צנוע וזה החופה הנוהגת עכשיו". ומשמע שהמקום שאוכלים החתן והכלה עם המוזמנים הוא החופה לדעת הרמ"א. וא"כ, כיום האולם והחצר שבו מתקיימות ה"חופה" והסעודה הם החופה לדעת הרמ"א, וזה קרוי "ביתם" של החתן והכלה. דהיינו האולם מושכר להם לצורך זה לאותו הלילה.

ואכן, בזמנו שאלתי את הגרא"ד אוירבך שליט"א היכן ידליק החתן נר חנוכה כשמתקיימת חתונתו בחנוכה, וענה לי הגרא"ד שידליק באולם השמחות, שזהו ביתו לעת הזו. ולפי סברה זו, שזה ביתו לעת הזו של זמן החתונה, א"כ ברור ג"כ מדוע יכול להיחשב ביתו של הזוג לגבי חיוב כיסוי הראש לכלה, וכיוון שאיסור פריעת הראש מדאורייתא אינו אלא ביוצאת לשוק (ולא בבית), א"כ בבית, אף אם רבים מתאספים בו, הוי רק מדרבנן ולכן רבנן יכולים להקל "לחבב הכלה על בעלה ולהראות שהיא יפה בשערותיה" כדברי שו"ת "די השב" (סי' ד') ובכך נתיישבו דבריו.

עכ"פ, היתר זה אינו אלא באולם השמחות בו נערכת סעודת האירוסין. אך לפי סברה זו, כאשר הכלה יוצאת מהאולם לביתם של החתן והכלה, צריכה היא ביציאתה לכסות את ראשה. ודו"ק.

אך באתי ושאלתי את הגרא"ד אוירבך שליט"א, ודחה סברה זו, ואמר שאף שלעניין חנוכה סובר הוא שיש להדליק באולם שמחות, מ"מ אולם שמחות המלא באנשים הרי זה כרה"ר לעניין הכיסוי, וא"כ אי אפשר להסתמך על סברה זו, ובטלה דעתי.

עוד ניתן לתרץ, דמאורייתא רק נשואה שנבעלה חייבת בכיסוי הראש, שהרי איסור פריעת הראש נלמד מסוטה ובגמ' סוטה (כ"ד ע"ב) למדו מן הכתוב "ויתן איש בך את שכבתו מבלעדי אישך" - מי שקדמה שכיבת בעל לבועל ולא שקדמה שכיבת בועל לבעל ומכיוון שכלה עדיין לא נבעלה, ואף אחרי חדר יחוד אין כלה הנבעלת, א"כ הוי רק משום דת יהודית ולא דת משה וזה מדרבנן ולכן יכול להיות שהקלו רבנן לכלה לחבבה על בעלה כדברי שו"ת "די השב" הנ"ל וכדברי השבות יעקב הנ"ל, אלא שלפי סברה זו יותר לכלה אף לצאת מהאולם וללכת לביתה פרועת ראש ודו"ק.

◆

יב.

אין חיוב כיסוי ראש אלא בגמר הנישואין

ושמעתי ממו"ר הגר"י אריאל שליט"א, שאין הכלה מתחייבת בכיסוי ראש אלא בסוף הנישואין, שהנישואין הם תהליך ארוך, המתחיל בחופה ומסתיים בהגיע הזוג לביתם, והחיוב לכסות את הראש לא חל אלא בסוף התהליך.

וסמך יתדותיו על מה שכתב הישועות יעקב בשם נכד המחבר (שם) שמהתורה חיוב הכיסוי הוא רק בנשואה בעולה. ומה שנאמר בירושלמי (ס"ב ה"א), שנשואה אע"פ שהיא בתולה חייבת בכיסוי ראש, זה רק משום שסתם נשואה הרי היא בחזקת בעולה וכנ"ל. ולכן נראה שכל עוד לא נבעלה אין עליה חיוב כיסוי ראש מהתורה (כסברת הגרא"ד לעיל), ורק מדרבנן היא חייבת כשחל עליה שם נשואה גמורה, אף אם בפועל לא נבעלה. אך כלה בתולה באמצע תהליך החופה, אף אם התייחדה בחדר הייחוד, הדבר ברור לכל שלא נבעלה, וא"כ לא הסתיים לגמרי תהליך הנישואין, ועדיין לא ניתן לה שם נשואה לכל דבר ועניין.

עוד הוסיף להביא ראיה שחזקה חלה רק לאחר סיום הפעולה ולא מיד עם תחילת הפעולה, מהתוס' בחולין (י"ד ע"א) שהשוחט בשבת שחיטתו כשרה, אע"פ שמחלל שבת מומר הוא לכל התורה, הוא לא נעשה מומר רק אחרי השחיטה ואילך. ה"ה בענייננו, י"ל מכיוון ששם נשואה לעניין כיסוי הראש תלוי בחזקת בעולה, לא חל עליה שם נשואה מיד עם תחילת החופה, אלא רק אחרי החופה ואילך, אך במהלך החופה עצמה לא ניתן לה עדיין שם נשואה, ולכן אין מקום לחייבה בכיסוי הראש עד סוף החופה, כולל סעודת הנישואין, ורק למחרת היא חייבת בכיסוי הראש, שהוא גמר תהליך הנישואין כולו.

ואף חדר יחוד אינו נחשב לביתו, שהרי הרמב"ם כתב: "עד שיביא אותה לתוך ביתו ויתייחד עמה ויפרישנה לו ויחוד זה הוא הנקרא כניסה לחופה והוא הנקרא נישואין בכל מקום" (אישות פ"י ה"א), וקשה לקרוא לחדר הייחוד "תוך ביתו". ואף אותם המקפידים לשכור את חדר הייחוד בפרוטות אחדות אין זה עדיין "ביתו" ממש, ואין זה מקום לייחוד כדרך כל הארץ כמובן בפשיטות למעיין (עיין שו"ת עשה לך רב ח"ד סי' נ"ה, שכתב כן).

ואכן סברה זו של מו"ר הגר"י אריאל שליט"א מצאתי בשו"ת תשובות והנהגות לגר"מ שטרנבוך שליט"א (חלק ה' סי' של"ד) וז"ל: "**שעיקר חופה ונישואין** היינו כשמתייחדת עמו **וראויה לביאה עם מיטה מוצעת**, והן עדי יחוד והן עדי ביאה, אבל אם רק העמידו חופה והתייחד עמה בחדר יחוד כמקובל, אף שנעשית נשואה וזהו תחילת הנישואין, **מ"מ גמר הנישואין אינו אלא בחיי אישות**".

והביא ראיה ליסוד זה, שיש נישואין שהתחילו אך חסר גמר נישואין, מהמגיד משנה (פ"י מאישות הלכה א'). הרמב"ם (שם) פסק ש"הארוסה אסורה לבעלה... ואפילו אם קידשה בביאה אסור לו לבוא עליה ביאה שנייה בבית אביה עד שיביא אותה לתוך ביתו ויתייחד עימה ויפרישנה לו". והביא המגיד משנה (שם) ראיה מהגמ' בקידושין (דף י' ע"א) "איבעיא להו ביאה נישואין עושה או אירוסין עושה. נ"מ ליורשה ולהטמא לה ולהפר נדריה." ולא אמרו נ"מ אם מותר לו לבוא עליה. וכתב המגיד משנה **ומשמע דאפילו תמצי לומר דנישואין עושה אסור לבוא עליה דהא מיחסרא כניסה לחופה**". הרי מפורש שיש תחילת נישואין ויש גמר נישואין, ואף אם נאמר שביאה הראשונה היתה תחילת נישואין, מ"מ לא היה גמר נישואין שזה חופה, ולכן אסור לו לבוא עליה שוב. וכתב התשובות והנהגות (שם) "ועפי"ז נראה ליישב את המנהג הרווח של רבים מהחסידים שאין הכלות מכסות ראשם בחופה, שנוקטים כפוסקים שארוסה מותרת לילך פרועת ראש (הביאם השדי חמד מערכת דת יהודית אות א') וסוברים שרק בעולה, או עכ"פ רק נשואה שהתייחדה ביחוד גמור הראוי לביאה, אסורה לילך פרועת ראש וחייבת לכסותו".

ובכך יישב את מנהגם "שקשה לערער על רבבות בנות ישראל כשרות וצנועות שביום כפרת עוונות שלהם עוברות על איסור פריעת ראש ומכשילות את הרבים" (שם). אם כי הוא עצמו מורה להחמיר, לבאים לשאול אותו בעניין.

והוסיף הגר"י אריאל שליט"א שהמנהג שהתפשט לאחרונה, שיש כלות אשכנזיות המכסות את ראשן רק ביציאתן מחדר הייחוד, תמוה, שהרי לדעת הרמ"א הייחוד אינו מעיקר הדין אלא תוספת הידור, והחופה העיקרית היא לפני כן, א"כ מדוע לא נחייב אותה בכיסוי ראש כבר מתחת לחופה? ואפי' אם נניח שהעמידה בחופה קונה רק מספק, מדוע לא נחוש לחומרא?

ולכן הסיק, או להחמיר ולהצריך שכלה תכסה ראשה כבר בכניסתה לחופה, ואם הקלו ולא הצריכו, א"כ משמע שלא חוששים לחיוב כיסוי הראש אלא בסוף

גמר הנישואין, ולכן יכולה להיות פרועת ראש אפי' לאחר החדר יחוד עד כניסתה לביתה.

◆

יג.

מעשה רב

וחיפשתי מה היה המנהג המקובל בדורות הקודמים. בשו"ת תשובות והנהגות (שם) כתב שרבים מהחסידים נהגו שמכסות ראשן רק למחרת. וכתב שנוהגות כן "רבבות בנות ישראל כשרות וצנועות". ואף בשו"ת שבט הלוי (שם) כתב "שנוהגים הרבה שגם אחרי חופה ויחוד של נשואי בתולה הולכות עוד בפרוע ראש וגילוי שערה".

ובספר "ראש דברך" (לרב יצחק דדון שליט"א) הביא בסוף הספר קונטרס "מראש אמנה" מהנהגות דרכו בקודש של מו"ר מרן הגר"א שפירא זצ"ל, ראש ישיבת מרכז הרב והרב הראשי לישראל, וכתב שם (עמ' תרנ"ו סעיף י"א) "נשאל רבינו על מנהג כיסוי הראש לכלה אחר החופה. והשיב שאם האמא לא עשתה כן זה עלול לפגוע, ולכן טוב שתמנע, אבל צריך שההינומא תהיה על רוב הראש ולא בסוף הראש. ולחתן אחד שנתווכח עם כלתו על זה אמר שאין לו להוציא לעז על דורות ראשונים שלא עשו כן, ומה גם שזה היום שהיא (הכלה) רוצה להיות הכי יפה... (סברא זו נמצאת בשו"ת "די השב" לעיל סע' י"א ובשו"ת שבות יעקב לעיל סע' ג'. י.ו) [משנתפשט המנהג שכלות מכסות ראשן אף במטפחת, נראה שכבר לא התנגד, והיו כאלה שהורה להם לעשות כן]".

משמע שהיה מנהג מקובל שכלות לא מכסות את ראשן, והקפיד לא להוציא לעז על מנהג זה. ולמרות מנהג זה הקפיד ג"כ על כיסוי ההינומא, גם לאחר החופה, כהשבט הלוי הנ"ל. ומי שהקפידה לכסות לגמרי, אם לא מוציאה לעז, היו כאלה שאף הורה להן כן.

וכן בדברי הגרש"ז אוירבך זצ"ל מצאנו מנהגים חלוקים. בספר "ועלהו לא יבול" (לרב נחום סטפנסקי שליט"א) ח"א עמ' שי"ח מובא מכתב של הגרש"ז וז"ל: "דבריו ודאי נכונים שכלה לאחר החופה שהיא כבר נשואה דודאי אסורה בפריעת

ראש וחייבת בכיסוי הראש ככל אשה נשואה" והוסיף שהשתומם ממחבר ספר שכתב "**ויש הסוברים** שעל הכלה לכסות את ראשה מיד לאחר החופה." ומשמע שהחמיר וחייב בכיסוי לאחר החופה.

ולעומת זאת, מובא (שם) בעמ' רפ"ו מכתב אחר של הגרש"ז ובו כותב וז"ל: "בנוגע לכיסוי הכלה בזמן החופה והסעודה אף שהמ"ב בסי' ע"ה ס"ק י"א מחייב כיסוי גם לארוסה וכ"ש לנשואה אך אעפי"כ, אם הכלה לא רוצה, או אחד מן הצדדים, יש לוותר ולסמוך על ההינומא שהכלות מתכסות בכך אע"ג שזה דק." ומשמע כהגר"א שפירא זצ"ל, דיש שנהגו להקל ויש להם על מה לסמוך, אלא שתקפיד לילך עם ההינומא וכנ"ל.

ובאתי לגרא"ד אוירבך שליט"א, אב"ד טבריה, לבקרו ושאלתיו בעניין. וענה לי נחרצות שכך היה המנהג של החתונות בירושלים של "הפרושים" שהיו הולכות גלויות ראש גם לאחר החדר יחוד והוסיף שהיה על שיער הכלה "גלאנדה" כמין כתר על ראשה, אך שערה היה גלוי ופרוע. ובמכתבו הנ"ל תרץ את המנהג הנ"ל. והוסיף ואמר לי, שהביא את מכתבו לפני אביו, מרן הגרש"ז אוירבך זצ"ל, והסכים לדבריו. הא קמן, שהיה מנהג כשר של יראי ה' לעשות כן ולמנהגם יש ביסוס.

וראיתי שבספר "רבינו" על הרצי"ה קוק זצ"ל (בעריכת הרב שלמה אבינר שליט"א) בעמ' 20 מובא תצלום מחתונתו של הרב שלום נתן רענן זצ"ל עם בתו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל הרבנית בתיה מרים ז"ל ושם נראית הכלה בחתונתה בסעודת הנשים במטפחת ראש לבנה המכסה את כל ראשה, ומשמע שמרן הרב זצ"ל החמיר בדבר. (ואיני יודע אם זה היה רק לאחר חדר הייחוד או אף בחופה עצמה). ושאלתי את הגרא"ד בעניין זה, וענה לי, שהרב זצ"ל החמיר כמנהג חו"ל שממנו בא, אך בירושלים הפרושים לא נהגו כן.

◆

יד.

לסיכום

א. בגמ' כתובות (דף ע"ב ע"א) מופיע "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש". לדעת הרמב"ם משמע, שהחיוב הוא לכל בנות ישראל בין נשואות ובין

פנויות, אלא שבנשואות הצריכו כיסוי נוסף משום "דת יהודית" ואולי אף פנויות חייבות בכך.

ב. לדעת מרן השו"ע רק נשים נשואות צריכות כיסוי ראש אבל נשים בתולות רווקות דרכם לילך פרועות ראש. כך משמע מדבריו באו"ח (סי' ע"ה ס"ב).

ומה שכתב בשו"ע אה"ע (סי' כ"א ס"ב) "שלא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק אחת פנויה ואחת אשת איש" תרץ ה"בית שמואל" שפנויה הכוונה לגרושה ואלמנה, ו"החלקת מחוקק" תרץ שהכוונה לבעולה.

ג. לדעת השו"ע שבתולות הולכות גלויות ראש, נחלקו הפוסקים האם חיוב כיסוי הראש לאשה מתחיל משעת הקידושין או משעת הנישואין.

לדעת שו"ת מהר"י הלוי (סי' ט') ושו"ת רעק"א (מהדורא תניינא סי' ע"ט) ושו"ת חוות יאיר (סי' קצ"ו) החיוב מתחיל משעת הקידושין וכן פסק המ"ב (סי' ע"ה ס"ק י"א).

ולדעת שו"ת "שבות יעקב" (כ"א סי' ק"ג) והפת"ש (סי' כ"א ס"ק ב') החיוב לכיסוי ראש מתחיל משעת הנישואין וכן נראה פשט המשנה בריש פ"ב דכתובות וכן כתב השטמ"ק (כתובות דף ט"ו ע"ב) בשם הגאונים. וכתב ה"שדי חמד", שיתכן שאם היו רואים הגאונים את דעת השטמ"ק בשם הגאונים היו מודים לדעת ה"שבות יעקב".

ד. נחלקו הראשונים מהי החופה הנחשבת לנישואין בכל מקום. האם כיסוי הכלה בהינומא ע"י החתן, או הכנסתם ליריעה פרוסה ע"ג כלונסאות או הבאת כלה לבית החתן או ייחוד גמור. ואכן יש שהחמירו שהכלה מכסה את ראשה לאחר חדר הייחוד, שזה הנישואין לדעת הרמב"ם.

אך קשה, מדוע לא לחשוש לדעות האחרות, וא"כ היה ראוי להחמיר שתיכנס הכלה לחופה בכיסוי ראש מטעם ספק דאורייתא לחומרא.

ה. אך בקהילות רבות של יראי ד' מצינו שהכלה פרועת ראש גם לאחר צאתה מחדר הייחוד, ואף הרא"ש (כתובות פ"ב, סי' ג') כתב ש"יום ראשון שהוא עיקר החיבוב אצל בעלה" ולכן הולכת וראשה פרוע. ומשמע שאף אחר החופה הלכה כן. וכן משמע ברמ"א (אה"ע סי' ס"ה ס"ב). וקשה שהרי לכאורה היא נשואה לכו"ע וחייבת בכיסוי ראש.

האוצר ◆ גיליון י"ד

ו. הגר"ע יוסף זצ"ל מחזק את מנהג בני ספרד שאינם נוהגים חדר ייחוד לאחר החופה וסובר שאם ייכנסו לחדר ייחוד תתחייב הכלה בכיסוי ראש עפ"י הרמב"ם וע"כ יש להקפיד שלא יתייחדו, ובכך המנהג לא יסתור את הדין.

אך קשה, מדוע לא לחשוש לשאר הדעות בעניין החופה ולחייבה בכיסוי כבר בשעת החופה מטעם ספק דאורייתא לחומרא. וכיצד לדעת הרא"ש (שם) הותר "ביום הראשון" להיות פרועת ראש, וכן פסק הרמ"א, והרי לכאורה משעת נישואין חיוב הכיסוי הוא מדאורייתא?

ועוד, אם עד ההתייחדות אינם נחשבים לנשואין, למנהג בני ספרד המקפידים לא להתייחד, כיצד מברכים בגמר סעודת החתונה ז' ברכות שוב? על כרחך שפריסת הטלית נחשב גמר הנישואין, כדברי הגר"ע יוסף בגליונותיו ליבי"א, א"כ מדוע לא תחוייב בכיסוי ראש כבר משעת החופה?

ז. כמה טעמים נאמרו ביישוב המנהג שהכלות אינן מכסות ראשם גם אחר חדר הייחוד:

א. לדעת שבט הלוי וכן לדעת הגר"א שפירא נחשב ההינומא לכיסוי חלקי מצד דת משה, וממילא אינה נחשבת לפרועת ראש. וכן כתב במפורש היעב"ץ בספרו "לחם שמיים" (על כתובות פ"ב מ"א), וע"כ יש לכלה להקפיד לילך במשך כל החתונה עם ההינומא ולהקפיד שההינומא תכסה את רוב שערה. ואולי לזה התכוון הרמ"א בשם הרא"ש (אה"ע סי' ס"ה ס"ב), שמותר להסתכל בפריעת ראשה של הכלה.

אך קשה, שהרי בפועל לרובם ההינומא לא מכסה את רוב השיער ואף השיער נראה מתוכו.

ב. בשו"ת בני בנים רצה ליישב את המנהג שאולם השמחות ייחשב כביתה של הכלה ובתוך ביתה מעיקר הדין מותר לה להיות פרועת ראש לדעת רש"י ותוס'. ולפי"ז ביציאתה מהאולם תתחייב בכיסוי. אך קשה, כי אולם שמחות שבו מאות אנשים דומה יותר לרה"ר מאשר לביתה.

ג. הגרא"ד אוירבך שליט"א הוכיח שהחיוב כיסוי הראש מתחיל משעת הבעילה, שהרי כיסוי ראש לאשה נלמד מדין סוטה ושם נאמר שצריך שיקדם

שכיבת בעל לבועל. ומכיוון שברור שבחדר ייחוד לא מתקיימת ביאה, לכן אין חובת כיסוי ראש עד למחרת החתונה שאז, גם אם לא נבעלה בפועל, הרי היא בחזקת בעולה וחייבת בכיסוי ראש.

את דבריו הטעים שהבתולין הם שמירה טבעית, ומהרגע שהוסרו, נתחייבה האשה בשמירה חיצונית שהיא כיסוי ראש,ולכן נתחייבה גם גרושה וגם אלמנה.

וקשה, שא"כ תתחייב בכיסוי ראש גם בעולה בזנות וגם אנוסה, ואם יש פוסקים כ"השבות יעקב" ועוד שפסקו כן, אך לא ראינו שנוהגים כן כיום גם במקרים שנתפרסם הדבר רח"ל.

ד. ה"ישועות יעקב" בביאורו לשו"ע (אה"ע סי' כ"א ס"ק א') כתב שאין איסור פרועת ראש אלא רק לנשואה בעולת בעל, אבל ארוסה ובעולה בזנות ואנוסה אינם חייבות בכיסוי ראש. ומה שחייבו גרושה ואלמנה בכיסוי ראש, זהו מטעם שהיו מכוסות בשעת נישואיהן, ולכן אסורות לגלותן משום ערווה כשאר מקומות המכוסות באשה, וזהו מדין צניעות.

ה. מו"ר הגר"י אריאל שליט"א והגר"מ שטרנבוך שליט"א (ביישובו את מנהג הכלות ההולכות בלא כיסוי ראש) סוברים, שאין הכלה מתחייבת בכיסוי ראש אלא בסוף הנישואין, שהנישואין הם תהליך המתחיל בחופה ומסתיים בהגיע הזוג לביתם, והחיוב של כיסוי הראש מתחיל רק מסוף התהליך, ולכן אינה מתחייבת בכיסוי לאחר חדר הייחוד אלא רק כשהגיעו לביתם.

ו. וכן שמעתי מהגרא"ד אוירבך שזוכר מצעירותו שמנהג הפרושים בירושלים היה שהכלות היו הולכות עם גלאנדה (מעין כתר) על ראשן ושערן גלוי, עד למחרת יום החתונה ,וכן העיד הגר"א שפירא, ובדברינו יישבנו את המנהג.

ח. לגבי פנויה שנבעלה בזנות וכן אנוסה, לדעת השבו"י והדגמ"ר חייבות בכיסוי ראש (עפ"י סברה המופיעה לעיל ז', ג') אך עפ"י הפת"ש הישועות יעקב ועוד אין חיוב כיסוי ראש אלא בבעולת בעל בלבד. ובמקום צער וביוש וכבוד הבריות ניתן לסמוך על דבריהם מטעם ספק ספקא; שמא אין חיוב כיסוי ראש אלא לארוסה או נשואה ולא לפנויה. ואם תאמר שהבעילה היא המחייבת שמא אין חיוב אלא בבעולת בעל דווקא כהישועות יעקב הנ"ל.

◆

טו.

סוף דבר

בדברינו הנ"ל יישבנו את מנהג העולם בקהילות רבות שהכלות לא נהגו לכסות ראשן עד למחרת יום החתונה, והוכחנו שיש להם על מה לסמוך. ויש לנו להיזהר, כדברי מרן הגר"א שפירא זצ"ל, שלא להוציא לעז על דורות ראשונים, וישראל אם לא נביאים הם בני נביאים הם. וכל הנוהגים במנהג זה יש להם אילן גדול להיתלות בו, ואין לערער עליהם כלל.

◆ ◆ ◆